

Csányi László Erdélyben.

I

»Az Európában megindult mozgalmak s azok hirtelen való győzelmes haladása — mint 1849. febr. 20. Csányi László írta ¹ — abba az édes hitbe ringatta a kétkedőket is, hogy az emberi nem sok ezer éves szenvedéseinek vége, s hogy egy újkor áldása fogja felejtetni a múltak szenvedését és gyötrelmeit; hitték, hogy megtestesül a kitűzött nagy ige, a testvériség s nem lesz csupán írott malaszt. Maguk a magyarok azt hitték, hogy a körülményeknek oly szerencsés találkozása következtében nemzeti életök és függetlenségök biztosítva van s hogy sokat szenvedett és Európa népei előtt feledékenységre sülyedt honuk felvirágozik, századokon át vitt szerepét és állását visszafoglalja Európa népcsaládjában. Tökéletesen hitték, hogy így saját dolgaik intézése kezeik közé tétetvén le, üdv, boldogság, jólét váltja föl az eddigi gyarmatszerű szegényítő állapotot. S ezt mind vér nélkül érik el. Kezeskedik róla a királyi hit s jogot adott hinniök a biztos következtetésben az, hogy a nemzet tetemes áldozatot hozott az önmagáról rendelkező szabadság biztosítására«.

»És mi történt? — Nemzeti függetlenségünk háborúja tömérdek költséget követel. Városaink feldúlattak, leégettettek, lakói legyilkoltattak s földönfutókká lettek; kik mások nyomorát enyhítették, most másoktól várják testi ruhájokat, másoktól éhségök enyhítését, az özvegyek, árvák nyomor-préselt könyűik letörlését«.

Csányi László, ki a forradalom első esztendejének ezt a megkapó és igaz rajzát nyújtotta, márczius 15-ike óta résztvett a küzdelemnek minden nevezetesebb mozzanatában. Nevezetesebb szerepe

¹ B. Radák Istvánnéhoz 1849. február 20. Leveleskönyve 245 sz. (Aradi szabadságharcai muzeum).

a Drávánál kezdődik, hol Jellasics ellen működött mint kormánybiztos; azután a felső hadsereg főkormánybiztosa lett s utolsó volt a Windischgrätz elől menekülők közül, ki a fővárost elhagyta. Neki lehet köszönni, hogy az állam vagyona, kincstára s a kormánylevéltára Debreczenbe kerülhetett.

Ezt a vaskezű, lángelkű és a maga 58 esztendejével is rendkívül munkabíró férfiút küldte a kormány 1849 januárjában Erdélybe, hol minden borzalmával dúlt a polgárháború. Akármennyit írtak erről a háborúról, némely részlete homályban maradt. Csányi főkormánybiztosságának idejéből közel 5000 okirat maradt fenn az aradi szabadságharczi múzeumban, hová azok Varjassy Árpád elnök gondossága következtében Aradmegye házának pinczejéből kerültek; s ezenfelül megmaradt Csányinak 771 számra terjedő leveleskönyve. Most csupán ezek adatai nyomán kívánom megösmertetni azt a negyedévet, melyet Csányi László mint Magyar- és Erdélyország teljes hatalmú főkormánybiztosa Erdély polgári és katonai kormányának élén töltött; így tehát csupán adalékokat óhajtok nyújtani, nem történeti korrajzot.

Csányi a Dráva vidékéről, hol mint kormánybiztos tíz hónapig munkálkodott, 1849. január 30.-án este érkezett Kolozsvárra, hogy átvegye Magyar- és Erdélyország polgári és katonai teljes hatalmú kormánybiztosi hivatalát.

Útközben látnia kellett, hogy a Körös és Szamos vonalán a nép megfélemllett. Kapustól nem-messzire a havasok közt, mint mondták, nagyobb oláh tábor volt, melynek betörésétől tartva a kapusiak és bánffy hunyadiak 29. én egész éjjel talpon voltak. Némelyek az őrtüzek láttára az erdőkbe menekültek s az új kormánybiztos első benyomása az volt, hogy a fontos vonal biztosítására nem elegendő a fegyveres erő, mely különben is minduntalan felváltott bihari nemzetőrökből állott.¹

1848. decz. 19. kinevezett beteges elődje, *Beöthy* Ödön bihari főispán semmikép sem akart Kolozsvárt tovább maradni s a kormánybiztosságot a legszükségesebb fölvilágosítások kíséretében átadván, azonnal távozott. Csányi tehát már január 31-én megkezdte

¹ Csányi levele Kossuthhoz január 31.

működését s Kolozsvár városa közgyűlésén azonnal kihirdettette a honvédelmi bizottságtól nyert megbízó levelét.¹

A haza érdekét itt, a messze távolban védelmezte tovább. »A Duna partjairól az osztrák széleken szolgálám hazámat — mondta utóbb;² — s most Erdély, hazánk másik széle azon hely, hol a közös haza erőmet igénybe veszi. Ott is édes hazánk érdekében fáradozánk, itt is; hol nagyobb a veszély, nagyobb a feladat«. Első sorban a *Bem*mel, mint fővezérrel való összeköttetést kereste.³ Mivel azonban Kolozsvárt egyelőre el nem hagyhatta, abban a hitben, hogy *Bellona* nem hagyja el a maga kegyeltjét s mielőbb bevennie engedi *Szebent*, Maros-Vásárhelyre kért tőle találkozózt. Belső örömmel töltötte őt el — saját vallomása szerint — minden győzelem, melyet a drága haza érdekében kivívott s meg volt győződve, hogy a kormány sohasem bízhatta volna Erdély sorsát derekabb és tapasztaltabb hősre. De mivel látta, mekkora hiány van a fegyverekben s hogy még a Feketető és Kolozsvár közt felállított csapatok sincsenek kellően fegyverezve, már is kérte, hogy valószínű, sőt biztosra vett győzelme esetében a Nagy-Szebenben levő sok fegyverből neki is juttasson. Néhány nap múlva ő is küld neki egy félüteg rakétát s a hogy hallja, lengyel csapatok is készülnek csatlakozni *Bem*hez, ki talán még emlékezik reá Bécsből és Pozsonyból.

Kolozsvár és *Bem* tábora közt nagyon bizonytalan volt az összeköttetés; kíséret nélkül csak nagy kerülővel lehetett eljutni egyik helyről a másikra. Kolozsvár körül csekély és nem eléggé föllegyverzett sereg állt s így Csányi jó lélekkel biztosíthatta róla *Kossuth*ot s a honvédelmi bizottságot, hogy a fegyveres erőt sem *Beöthy*, sem más vissza nem tartotta a *Bem*hez való csatlakozástól.⁴ Ő maga is azonnal útnak indított hozzá néhány száz felruházott, de fegyvertelen ujonczot, mert úgy tudta, hogy *Bem*nek van néhány száz heverő fegyvere, miben Kolozsvárt nagy volt a hiány. Együttal vadászfegyverek és karabélyok küldésére kérte a kormányt.

¹ U. o. 1. sz. Kolozsvár üdvözlő levele hozzá jan. 31-ről a Csányi-leveltárban Aradon, 1. sz.

² Levele *Jenei* századoshoz és nagybányai katonai parancsnokhoz, febr. 10., 145. sz.

³ Német levele *Bem*hez, febr. 1., 3. sz.

⁴ *Kossuth*hoz febr. 1., 4. sz.

»Feladatom — szolt — a béke-veszett Erdélyben a nyugalmat helyreállítani és a személy- s vagyón-bátorságot biztosítani; ennek pedig anyagi erő az alapja, mi, ha nem fegyveres, czélhoz nem vezet«. A fegyverek elszállítását legjobban eszközölhetné Kammermayer Károly, kit önála jobban senki sem tudna alkalmazni.

Debreczenből csak 98,000 forintot hozott magával, mivel az ezüstöt nem rakhatta fel kocsijára. 50,000 forintot azonnal átadott Bem egyik segédének, ezzel megezáfolván azt a mesét, mintha Bemnek nem volna pénzre szüksége. A már meglevő s most alakuló csapatok fizetése, a sok nyugdíj, a károsodottaknak, menekülteknek, pl. a Kolozsvárra menekült sok száz enyvedinek segélyezése, élelmezése, a főszerelés stb. mind erősen igénybe vették az állam kolozsvári pénztárát. Nagy bizalmát helyezte ebben a részben *Berzenczey* László alezredes kolozsvári térparancsnokba, kit helyi ismereteinél, családi összeköttetéseinél fogva másutt korántsem lehetne úgy használni. Másfél hónap múlva kitént ugyan, hogy *Berzenczey*, kit Kossuth a Mátyás lovas-ezred toborzására és teljes főszerelésére nagyobb összeggel látott el, az állam pénzéből polgáriaknak és katonáknak sokkal többet adott kölcsön, mint a mennyit visszakaphatott, de Csányi mindent elkövetett, hogy az állam ez esetben se károsodjék.¹ Annyi kétségtelen, hogy Csányi kezdettől fogva kellő rendben tartotta a pénztárt s ebben a részben sohasem akadt fel.

»A kiadások itt sem csekélyek — írta febr. 3-án is.² — A sok csapatok foglalója, díjazása; az élelmezésről még nem is szólhatok; a segedelmezés, felszerelés! Apró bankjegyekért majd kihúznak. Csak az Istenért, százasok ne küldtessenek!« A váltópénz hiánya miatt azonban tömérdek baja volt kormánybiztosságának egész ideje alatt.

Egyelőre a fegyverek szerzését tekintette legfontosabbnak. »Ha vannak kardok, pisztolyok, azokat — szolt — mind használhatom; nem bánom én, ha sörétes puská lesz is, csak durranjon.« Írt ebben az ügyben *Lahner* ezredesnek is; »mir ist die schlechteste Muskete lieber, als eine Zylinder-Uhr«, fejezte be levelét.³

¹ Átiratai márcz. 15. Bemhez, a képviselőházhoz, Mészárosához, Maros-, Udvarhely- és Háromszékhez, 498. sz.

² Kossuthhoz, 16. sz.

³ Január 31., 5. sz.

»E néhány napokat úgy élem itt, — írta Kossuthnak február 3-án¹ — mint a tengereken túl szakadott, nem tudva, nem hallva mit is honáról. Magyarországból kevesebb hír szárnyal át a Királyhágón, mint talán jelenleg Budapestről Nyugat-Indiába; sem Közlöny, sem futár ide nem érkezik, jóllehet gyors tábori közlekedés már nem hiányzik, mert megtettem az intézkedést,² hogy Élesdtől Kolozsvárig mindenütt a futárok számára jó három lóval könnyű szekér folytonosan készen álljon. Erdély a legborzasztóbb jeleneteknek színhelye. A vérengző események, rablások, gyujtogatások még mindig napirenden vannak és azok kölcsönösen gyakoroltatnak, egy helyett az oláh, másutt a magyar által. Mozgó őrseregek alakúlnak; teladatuk a feldúlt, békevesztett Erdély nyugalmanak visszaszerzése s e végre az oláh falvaknak lefegyverzése, a fellelhető gyilkosoknak, rablóknak, gyujtogatóknak összefogdosása. De fájdalom, a könnyű alakulásra a rablásvágy szolgál ingerül, mi minden eddigi intézkedések daczára gyakorlatba is vétetik és még nagy távolban mutatkozik a kilátás annak megszüntetésére.«

Február 3-án különben szemlét tartott a Kolozsvárt levő csapatok felett. A városi nemzetőrséget fegyvertelennek találta úgy, mint a Mátyás-huszárok szép legénységét, melynek lovai sem voltak. Csak a bihari nemzetőrök hagytak itt néhány állami puskát; már pedig „nincs lsten, ki fegyver nélkül a havasokba vonúlt oláhokat megfélekezze. A puskától félnek, egy lövés őket visszarettenti, de a kasza, dárda nem.“ Február 2-án Mariselnél megtámadta őket egy nemzetőr század, a hadnagy megsebesülése következtében azonban ez is visszavonúlt. Bemről nem tudott bizonyosat; de hallotta, hogy ötezer kaszás és ötezer fegyveres székely már elindult megsegítésére. Halmágyról is futár ment Bemhez és most tőle függ, hogy a halmágyi tábor hozzá csatlakozzék. „Zombory ezredes megbolondult, Dorschner megszökött a pénztárral; ezek rossz emberek voltak; szerencse, hogy tőlük a székelyek menekültek.“ A székelyekhez másnap kiáltványt akart intézni s el akart menni a táborba és a Székelyföldre is, remélve, hogy megjelenése mindenütt jó hatással lesz.

¹ 16. sz.

² Biasini Domokos kolozsvári nemzetőrségi h. századost febr. 1. bízta meg tábori posták felállításával. 9. sz.

Előbb azonban még rendeznie kell a legégetőbb kérdéseket, pl. fölemelni a tisztek fizetését annyira, mint a magyarországiakét, hogy ne legyenek kénytelenek annyit zsarolni, mint eddig. „Szegény Erdély! — sohajtott. — Én nem hiszem, hogy ennél most szerencsélenebb ország legyen. Elborzad az ember a hallottakon, tapasztalván, mily vadállattá tud aljasulni az úgynevezett Isten nemes teremtménye; és mindez az osztrák lovagias tisztek vezérlete alatt. Tudósítások nélkül Magyarhonból úgy tekintem magamat, mint exponált. Vajha onnan jó hírek érkeznének; mert én nem osztom a solatium miseris-t. — — Pénzt apró jegyekben, fegyvert akármi rosszat, e közt kardot és pisztolyt, végre töltényt, minél többet!”

Töltényeket ő maga is ígért Bemnek, kit eznapi (febr. 3.) újból értesített¹ kormánybiztossá történt kineveztetéséről s kellő ismeret és a megkívántató szükségletek tekintetéből a hadsereg létszámának kimutatását kérte tőle.

Febr. 4-én már megírta azt a kiáltványát,² melyekben további lelkesedésre buzdította a székelyeket, kik — hír szerint — 10,000 fegyverrel jönnek »rokonai, a végpusztulással fenyegetett magyar testvérek segítségére.« „Bármily nagyszerű e jelenet — folytatta — s bármily jól esett lelkemnek a testvériességnek s a kötelesség teljesítésének ezen ritka példája, de őszintén bevallom, hogy reám nézve váratlan, meglepő nem volt. Hiszen ki ezen kételkedett volna, az a vitéz székely nemzetet legkeservesebben bántotta és gyalázta volna meg.“

„Nemzetünk ezeréves történetének sokszor borús, de gyakran lényes, dicső lapjain tündöklőn állanak a székely nemzet vitéz, elszánt tettei följegyezve; s bár karja súlyát mindig igazságos ügyben érezteté elleneivel s bár mindig a szabadságért küzdött s ontá vérért, de soha igazságosabb ügyért, mióta az emberi nem él, fegyvert nem fogott nemzet, mint a magyar nemzet. Királya önként egyezék bele szabadságába, megesküvék, hogy megtartja s tartatja; s alig néhány hónap múlik el, rácz, horvát, oláh gyilkosok béreltetnek föl, saját katonáival támogatja, nemcsak a hite szentségével biztosított

¹ 17. sz.

² 42. szám. Utóbb 2000 példányban kinyomatva terjesztette a székelyek közt. Eredetileg csak a háromszékiekhez akarta intézni.

szabadság elrablására, de a magyar faj kiirtására, mely oly gyakran tartá meg a koronát az uralkodó-háznak.⁴

»Legvadabban dühöng ez ármány erdős hazánkban. Tudják önök az eseményeket, a páratlan vadságot, melylyel fajunk irtatik, virágzó városaink semmivé tételnek, ártatlan nők, gyermekek, öregek kinoztatnak s gyilkoltatnak.«

»És ily körülmények közt ne kelne föl a szabad székely nemzet, ne teljesitené kötelességét? Az lehetetlen. A székely nemzet megmutatá, hogy érez testvéreiért, érez a szabadságért. A székely nemzetnek is van számolni valója. Nem igaz székely az, kinek lelkéből ki volna veszve emléke a mádэфalvi istentelenségeknek. A szabad székely a katona-zsarnokság alá ígáztatott. Ezért számolni kell. Szabaddá kell lenni ismét a székelynek, mint volt évezred alatt, megszűnni a katonai vasigának.«

»A magyar nemzet nem lesz háládatlan hű fiaí iránt. Meg fog szűnni a határőri szclgálat és gondoskodni fog az ország a székely nemzet anyagi jóllétéről s telepítéséről.«

»A messze Dráva partjairól jövék én Erdélybe, a kedves testvérhazába. Föladatom nagyszerű, csaknem emberi erőt haladó. Magas tisztem elfogadását s annak sikerét a vitéz székely nemzet közremunkálására lektetém s alapítám. És én nem csalódtam. Óhajtvá várom azon időt, midön a székely szabad földre lépve, saját tűzhelyénél láthatom meg a szabad székelyt.¹ — Köszönet a a haza nevében. Föl, vitéz székely nemzet, tömegestül föl! Testvéreitek a legborzasztóbban gyilkoltatnak; rokonaitok, véreitek a legsúlyosabb inségnek kitétetvék; városaink, falvaink porrá égettetnek. Föl! SeregeljeteK a szabadság hőse, *Bem* tábornok körül, ki eljőve messze hazából, küzdeni érettünk. Illő, hogy mi magunkért keljünk föl és küzdjünk. Föl, sietve hozzá Szeben alá! A kigyónak fejét kell megtörni!«

Ugyanaznap (febr. 4.) szigorú rendeletet bocsátott ki azok ellen, kik a térparancsnokok vagy szolgabírák, községek előljárói által láttamozott útlevelek nélkül útnak. »Azok — szólt — kik

¹ Az első fogalmazásban: „Életem azon perczére leszek legbüszkébb, midön a szabad székely földre léphetek, midön annak legét fogom szívhatni, midön a szabad székelyt tűzhelyénél ölelhetem“.

az ellenségnek élelmi szerek, vagy más segédeszközök kiszolgáltatásában; azok, kik ez ellenséggel való közlekedésben tapasztaltatnak, úgy tekintetvén, mint az ellenségnek czimborái, így a haza iránt hűtlenek, rögtönítélő bírói eljárás alá tartoznak s büntetésök halál.¹

»Higye el ön — írta *Mikó* Mihály orsz. képviselőhöz,² — hogy a feldült, béke-vesztett Erdélynek, hol az ember a mindennapi események tanúsítása szerint vadálattá aljasult, jobb jövőjét egyedül fegyveres alapra építhetjük. Fegyvertelen csapat van elég, de épp azért, mert fegyvertelen, nem bizik magában«. A háború megakasztván a külfölddel való összeköttetést, löfegyvereket nem lehet behozni, hacsak Oláhországból nem, hol egyesektől lehetne vásárolni s a Székelyföldre becsempészni ily löfegyvereket. Helyösmereténél fogva Mikót kérte, fegyvergyárból, vagy magánosoktól vásároljon Oláhországban ily löfegyvereket, ha még oly magas árakon is. Elfogadná a tűzköves puskákat is, csak golyóra legyenek készítve a csövek.

Másnap (febr. 6.) Csíkszék kormánybiztosának nevezte ki őt s föltétlen engedelmességet parancsolt iránta: »csak így lehetvén az, hogy a lázadók által feldült országnak, a magyar törvény iránti engedelenség alapján (való) reorganisatioja biztosítsák, pacificatioja és rendbe-hozatala eszközöltessék.«³

Ugyanakkor azonban már falragaszokon kellett figyelmeztetnie a közönséget,⁴ hogy hitelt ne adjon a Bem visszavonulása következtében keletkezhető álhíreknek, melyeknek terjesztőit, mint az ellenség czimboráit, rögtönítélő katonai bíróság elé állíttatja; legyen nyugodt a nép s biztosan nézzen egy szerencsésebb jövő elé. Attól tartva, hogy a székelyek azonnal széttutnak, a mint meghallják Bem vereisége hírét, azonnal futárt küldött parancsnokukhoz, Kiss Sándor alezredeshez, hogy fegyelmet tartson, embereit szétmenni ne engedje, költséget nem kímélve, kerestesse föl Bem tábornokot s ha lehet, csatlakozzék hozzá.⁵ Bemnek pedig megírta, barátságosan ugyan, de határozottan, hogy ignoráltatni nem engedi magát, ha elősmerte is, hogy Bemnek, a nagyon bizonytalan utak miatt, idáig még alig is

¹ 53. sz. 1000 példányban kinyomatva.

² Február 5-én 60. sz.

³ 85. sz.

⁴ Február 6. 81. sz. 200 példányban kinyomatva.

⁵ 83. sz. Egy székely tiszt Forró alezredes táborán át vitte Kisshez.

lehetett alkalma érintkeznie vele. Együttal megküldte neki a szász pénztárak jegyzékét, hogy szerencsés győzelem esetében tudja magát mihez tartani a hadisarcz kivetésében és »ne keressen egyhelytt bornyút a bika alatt, máshelytt pedig a tehénfejést is elmúlaszsa«.

Saját vallomása szerint ezer szép tervet készített agyában Erdélyt illetőleg; »de ha az öreget továbbá is paszorgatja Puchner, úgy eloszlanak azok, mint álmok«. Nagy fordulatot csak Arad bevételétől, vagy inkább ... ott elfoglalt Gaal Miklósnak ide küldésétől várt, a mi »Isten-áldása lenne«.¹

»Igen tisztelt barátom — írta Csányi, febr. 6. Kossuthnak a vizaknai csata hírére² — már magamnak is boszúságomra szolgál-
nak Kasszándra sajátságai. Alig olvastad el leveletem, melyben Bem szelessége felett aggodalmamat nyilvánítottam, már is azt kell írnom, hogy ő megveretett és Déva felé visszavonulásban van. Azonban elég ügyes lesz ő ismét összeszedni táborát és valahol olyan posí-
tiót foglalni, melyben részére a mozgásban levő segédseregeket bevárhatja és már ekkor okúlva két pofoncsapáson, Szebent hiszem, hogy nagyobb erővel támadandja meg. Csak az a baj, hogy itt minden kicsiség kétségbe-esésig hangolja le az embereket; Kolozsvár ma ismét bolond«. »Ha elárúlt hazánkon — írta másnap Szatmár-
megyéhez — és kiirtással fenyegetett fajunkon kölcsönös erőfeszítéssel nem segítünk, úgy elvesztünk«.³ »A magyar haza veszélyben van — írta febr. 11-én a székelyekhez. — A magyar faj kiirtása ellenségünknek célja«. Török, tatár soha sem dúlta oly kegyetlenül Erdélyt, mint most a szász és a tőle felbújtatott oláh. Még a Basta-korabeli nyomorúságot sem hasonlíthatni a mostanihoz, midőn császári katonaság segíti a rablókat. Midőn az erdőkből összeszedett menekült enyediéket elfagyva, megdermedve Kolozsvár felé hozták, szászok, oláhok, császári katonák a félholtakra ütöttek s életüket csak a kíséret vitézsége menté meg. »Ne higgyetek a kígyónak. Most még nem bánt; de ha sikerül urává lenni Erdélynek, a sor elkövetkezik a székelyekre is«. Urává azonban csak úgy lehet, ha az erős székelyek, Attila óta az ország lakói, összetett kezekkel

¹ Kossuthhoz, febr. 6-án, 84. sz. A Bemhez írt levél tartalma csak ebben maradt fenn.

² U. o. 84. sz.

³ 87. sz.

nézik, testvéreiket mint gyilkolja a szász, oláh, német katona. A székelyeknél jobban senki sem érezheti a németek zsarnokságát; ösmérik a mádélalvi esetet, a mely ismétlődhetik Erdély elfoglalása után. »Várhattok-e pártolást a német vagy oláh országgyűléstől? — — — Tán eddig is elkéstetek. Egyes embereknek, de nemzeteknek sorsa is sokszor egyes időpontoktól függ; egy napi késedelem örökös szolgaságot hozhat egy nemzetre.«¹ Biztatta őket, keljenek föl és csatlakozzanak Bemhez, kivel Arad felől 7500 magyar katona 16 ágyú kíséretében kíván egyesülni. Február 12-én több biztost² küldött a székelyekhez, hogy föllekítse őket, s Marosszékből Dósa Eleket, Udvarhelyszékben pedig Horváth Jánost nevezte ki kormánybiztosul, fölhatalmazván egyúttal, hogy Udvarhelyszékben, hol a »hazánk ellenségeivel czimborálóknak sikerült a székelységet — a székely név gyalázatára — a jó ügytől eltéríteni«, tegyen meg mindent e gyalázat elhárítására s a székelyeknek az igaz ügy mellé állítására. »Nem lehet a hazáját szerető magyarnak — riadt Udvarhelyszékre febr. 15-én — méltó boszankodás nélkül értesülnie azon *hazafiatlan* magaviseletről, melylyel Udvarhelyszék népe *örökre meggyalázta magát*« azzal, hogy engedelmeskedik »az oláh gyilkosok vezérének«, Heydtenak. »A szabad székelynek az oláh csorda nevez tiszteket! Gyalázat, melyet soha semmi le nem mos Udvarhelyszék népéről. A nép oly hatalmas, hogy holmi Heydte-léle emberek neki nem parancsolhatnak, ha engedelmeskedni nem akar.« A bűnösöket eléri a boszúló igazság karja s »emlékők elvesz életökkel; de Udvarhelyszéke népén a gyalázat a magyar szabadság háborújának történetében századokra fog följegyezve állani; gyermekeitek s unokáitok fogják átkozni apáikat a gyalázatért, mely örökségként fog maradni rájuk s melytől nem szabadulhatnak meg«. Hazaárulóknak nyilvánítja, kik a Heydte kezéből nyert hivatalokat viselik. Gyalázatuk lemosásának egyetlen módja az, hogy visszatérjenek hazafiúi kötelességeik teljesítéséhez, fogadják vissza törvényes trsztviseleiket s keljenek föl a közös ellenség ellen; vegyenek példát Csik-, Háromszék, Maros- és Aranyosszék lelkes népétől. »A nép jó mindenütt

¹ 147—8. sz.

² Ürmösi Samu, Gotthard József, Berde Áron, Csató János, Szabó János r. kath. és Jósa István ref. pap, Mihályfi Antal, Boeskor Mihály, Vigh József, Vitos Gergely és páter Szakácsi Vitus. U. o. 166. sz.

és talán ezért is játéka a rosszakaratú bujtotatóknak . . . Udvarhelyszékiek! Tőletek függ, hogy a magyar veletek úgy bánják, mint testvéreivel, felejtve elkövetett hibátokat; vagy hogy boszúlóként lépjen föl ellenetek, mint háládatlan testvérei s a hazaárulók czimborái ellen».

Egyik kiáltványt a másik után küldte a székelyekhez; harmadfél hét alatt 59,000 frtot bocsátott rendelkezésükre s lovak és legyek vásárlására mindenkor volt pénze. De csupán a háromszékiekkel volt megelégedve. Ott oly erőkifejtés, kitartás és hazafiúság nyilvánult, melynél többet kívánni nem lehet.¹ Erdély sorsa a piskii győzelem után attól függött, a székelyek mikor és minő számmal csatlakoznak Bemhez; s ha Erdélyből kiverhetik az ellenséget, Bem seregével Magyarországon is a legrövidebb idő alatt bevégezhetnék az osztrák háborút.² Horváth János már csakhamar Udvarhelyszék szellemének javulásáról adhatott hírt, miért őt Csányi márcz. 4. a haza hálájára és köszönetére méltónak nyilvánította.³

Különösen szorgalmazta a vadászcsapatok felállítását. »Tessék a székely atyafiaknak szívökre kötni — írta volt márcz. 6. Sebesi István biztosnak, — hogy ez az első alkalom, melyben egy új téren mint vadászok is méltó utódoknak bizonyíthatják magukat hős elődeikhez.« De ellensége volt a territorialis rendszernek. »A legczéltalanabb intézkedés — szölt, — miszerint a katona saját szülőföldének határaiban van felállítva. Mindaddig, míg a tűzhely körül mozog a katona, addig csak félig katona; azért elvem a derék székely fajtát egy kissé elvonni határaitól; meg vagyok győződve, hogy akkor kétszeres hasznát veendő a haza hűségének és vitézségének.«⁴

Ezt a hűséget és vitézséget márcz. 13-án áradozva magasztalta a háromszékiekben.⁵ »Háromszék a magyar élethalál-harczának

¹ Csányi Németh László háromszéki kormánybiztoshoz febr. 17—224. sz.

² Csányi Gaal ezredeshez febr. 17.—230. sz. »Segélje Isten Szeben bevételére Erdélyben elszórt seregeinket — írta Tóth Ágoston alezredesnek márcz. 11.,—14 nap alatt megalapíthatnók Magyarország jövőjét.« 438. sz.

³ Leveleskönyv, 337. sz. Márcz. 6. a haza nevében köszönetet mondott az Udvarhelyszék föllelkesítésére küldött Vitos Gergelynek, Csató Jánosnak, Mihály Antalnak és Bocskor Mihálynak is. 365. sz.

⁴ 475. sz.

⁵ Németh Lászlóhoz 482. sz.

legtontosabb perceiben oly férfias szilárdsággal küzdött meg a vészteljes kísértetekkel, oly állhatatos férfiasággal mutatá föl az egyesült haza iránti szeretetének csálhatatlan jeleit, hogy a magyar történetnek Háromszék e legközelebbi időszaka mindörökre fénylapjait képzendi. Legyen azért főleg a haza és hon áldása a derék székelyfajnak néhány, a honszeretet szent tüzétől hevített fiain, ezek közt kitűnőleg önön (Németh László kormánybiztoson), ki erélyes eljárásával fenntartja a széknek minden jóra hajlandó ernyedetlen lelkületét. Azonnal előterjesztést tett a honvédelmi bizottságnál érdemeiknek elősmertetése végett s egyelőre tetemesebb (80,000 frt.) összeget kért Háromszék szükségleteinek fedezésére. Márczius 17-én már nem fogadta el a honvédelmi bizottságtól a székelyek föllekesítésére küldött papot, mert »a székely nép annyira lelkes és patriótus, hogy tömegestől fölkel. Itten tehát szükség lelkesítésre nincs.«¹

Egyébiránt épen nem tartotta még Erdély helyzetét megnyugtatónak. Pl. a pénzügyminisztériumtól küldött 250,000 frton nem sietett gabonát vásárolni, mert attól tartott, hogy ez is az ellenség kezébe kerül, mint a Mosonyban, Győrben, Pesten felhalmozott gabona. Várni kívánt, míg Erdély állása biztosabb lesz.²

»Hát már csakugyan nincsen módunk magunkat Urbán ellen biztosítani? — kérdé Tóth Ágoston ezredestől márczius 14-én. — Ha ennek ismét sikerül a betörés, úgy bajaink meg fognak gyűlni. Igaz, ha *Bem* tábornok reménye, melyet 10 ról kelt, tegnap vett levelében kifejt, valósúl, így *ebünk sánta se bajunk*. Ugyanis ő 11-én az ellenséget megtámadni, 12-én Szebent bevenni, a viszonyokat ott rendezni, az Erdély biztosítására, szükségkép itt marandó sereg vezényletét *Czecznek* átadni, a többivel Magyarországra vonulni szándékszik. Quid ad hoc? Vederemo! Már ma a szerént be kell véve lenni Szebennek és a szerént mindennek más szint kell ölteni Erdélyben. Alig várom a tudósítást; én lehetetlennek tartom Szebennek ily rögtön bevételét; azért adja Isten!

»*Dembinszky* nagy bakokat lőtt, azt tagadni nem lehet; ha az osztrák okosabb, úgy bakklövései következtében a magyar se-

¹ 532. sz.

² A pénzügyminisztériumhoz márcz. 16. 515. sz.

³ 496. sz.

regék egy nagy részének vége van. Mintha nem is tartotta volna figyelemre érdemesnek az öreg úr a térismeretet! De másrésről kétséget nem szenved, hogy *a táborban korteskedések történtek Görgey részére*; és ezért jó, hogy *Vetter* lőn a fővezér, — különben a tábori korteskedés egészen oda aljasúl, hol a megyei állott.¹ Egyébként Görgey csatlakozása, mint mondják, katonai szempontból remek volt. Most 50,000 ember indult meg Buda-Pest bevételeire; ha az *orosz* nem hunczfutkodik, úgy az osztrákokon győzelmünk kétséget nem szenved, legalább annyiból, hogy kénytelen leend *pacifikálni becsületes áron*. Már most *Vetter* is elmenvén Döbröczönből, önre még nagyobb szükség van ott; de ha az öreg úr, győzelem után, itt hagyandja Erdélyt, nem lenne itt még követelőbb a szükség önre? Mindenesetre azt hiszem, hogy a hadügyminiszter itt nem fogja hagyni ezredes urat; ezt hinni okom van.

»*Asztalos*, a becsületes, erélyes hazafi, a hű barát, a ritka elmetehetségű képviselő addig, a míg mi Urbán után barangoltunk, lebetegedett és visszajövelemmel néhány nap mulva meghalt; tegnap temettem őt el. Ez igen-igen leverő eset reám nézve.

»Kormányrendeletnél fogva Bemnek kötelességem személyesen átadni a magyar első katonai középrenDET; e miatt 17-én a táborba utazandok; útamat úgy fogom irányozni, hogy önnel szerencsém lehessen találkozni. Üdvözlöm önt legszívesebben.

Az útóiratban elmondja, hogy az örmény Lászlófy Izsák Dimbul és Mihalecz kézrekerítésére vállalkozván, fejenként 300 frtot ígért neki. »Ez elég becsületes ajánlat — teszi hozzá. — Jellasics az én és Görgey fejére 1000 forintot tett, mi pedig többet érünk Dimbul és társainál.«

Egyébiránt nem teljesíthette Tóth Ágostonnak azt a kívánságát, hogy Magyarországból segédcapatokat szerezzen számára, mivel »ott a Buda-Pest felé törekvés minden erőt igénybe vesz.«²

Szeben bevétele — írta Tóth Károly tábori századoshoz³ —

¹ Nevezetes nyilatkozat Csányitól, ki mint Görgey nagy tisztelője ösmeretes.

² B. Kemény Farkas alezredeshez márcz. 15. 499. sz.

³ U. o. 500. sz. Szeben bevételeéről Bemnek a besztercei térparancsnok-sághoz küldött tudósítását az ostrom történetére fontos két magánlevéllel s több külföldi és szebeni hírlappal, valamint Bemnek a szebeniekhez intézett kiáltványával együtt Csányi márcz. 18. küldte meg Kossuth elnöknek. 545. sz.

az ellenséges seregeket bizonytalan állásba helyezi; azért, nem tudván mozdulatainak fordulatát, mindent föl kell venni számolatunkba. Azért Tóth ezredes úrnak, kinek katonai képzettségében, tudományában, buzgó hazafiúi igyekezetében teljes okom van tökéletesen bízni, javallatához képest százados urat, említett ezredes úrnak méltó rokonát, ezennel megbízom, hogy *Dézset*, mely állomásaink egyik nevezetesebb pontja, egy *kettős hídtó-sánczczal* megerősítse«. *Tóth* Ágoston ezredesnek márcz. 18. elbocsáttatása iránt beadott kérelmére 20-án azt felelte, hogy nemcsak azért nem engedi távozni Beszterczéről, mert oda »derék tábornokunk« (Bem) rendelte, hanem azért is, mert »ama fontos állomást csak egy oly elszánt, derék katona, mint ön, őrizheti meg a hazának Méltóztassék megfontolni, mi történnék, ha ottan betörendene az ellenség és tábornokunkat operatioiban gátolandaná? Kárát fölszámítani nem lehetne.«¹

Rombauer Tivadart, az állami fegyvergyár igazgatóját is azzal vigasztalta márcz. 19-én, hogy »derék Bemünk« maholnap kitisztítja az ellenségtől Hunyadvármegyét s akkor teljesítheti a most ellenséges kezekben levő vajdahunyadi vasgyárra nézve tett megrendeléseit.²

Márczius 17-én Csányi, néhány napra terjedő távollétében, Berde Mózsát bízta meg a maga helyettesítésével³ s a nélkül, hogy tudott volna a muszkák kiveretéséről, a szászok földére ment, hol az ellenségtől elszedett fegyvereket akarta összegyűjteni,¹ a hazától elidegenített népet a haza érdekeihez kapcsolni, publicisticus és administralionalis ügyeiket rendezni. »Uralkodjék a magyar, míg világ lesz és nevével töltse be a világot« írta Berde Mózsa márcz. 21-én Bánffy ezredes szebeni főhadi parancsnokhoz, tudatván vele, hogy Csányi már elutazott Szebenbe.⁴ De mégis ő hagyta meg márczius 24-én a szebeni térparancsnokságnak, hogy a Puchner es. tábornok szállásán talált taktikai könyveket és térképeket jegyzék kíséretében Kolozsvárra szállíttassa;⁵ Bemet pedig márcz. 25. fölkérte, szerezze

¹ 573. sz. Márcz. 21. Mészáros Lázárnak Berde Mózsa öt jutalomra ajánlotta, 592. sz.

² 562. sz.

³ 535. sz.

⁴ 591. sz.

⁵ 620. és 633. sz.

vissza azt a sok ezüstöt, melyet a jegyzékében felsorolt egyének a hazának ajánlottak ugyan fel, de melyet Wardener osztrák tábornok Szebenbe vagy Gyulafehérvárra vitetett; az adakozókat időközben földönfutó koldúsokká tették »az istentelen oláhok« s most az ezüst visszaadásával ki lehetne őket ragadni nyomorúságukból.¹

A veszedelem különben újból közvetlenül kezdte fenyegetni Kolozsvárt. Márczius 24-én a lázadók fölégetvén az Aranyos borévi hidját, Ugron István azonnal megkezdte a helyreállítás munkáját, de a főkormánybiztosi hivataltól segítséget nem kapott azon az egy jó tanácson kívül, hogy Aranyosszék és Torda népét vegye igénybe. »Vitézül, bátran ha bánnak, megverhetik ama gaz-kutyákat.«² Attól kellett tartani, hogy a kolozsvár—feketetői vonal is ki lesz téve a lázadók léktelenségeinek, mert márczius 18-án a bihari nemzetőrök lázongani kezdtek s felváltásukra hiában várakozván, márcz. 27-én nyíltan meg is tagadták a további szolgálatot. A kormánybiztosság tehát másnap Heránosz sarkadi nemzetőri százados útján felelősség terhe alatt meghagyta a felváltásra útban levő bihariaknak, hogy a hazára nézve oly fontos vonalat mielőbb újból megszálljak.³ A tordai nemzetőrség fölváltásával Br. Egloffstein alezredes is befejezte volna működését; Csányi azonban ápril 3-án maradásra kérte, mint ki a múlt vészes napok alatt méltán kiérdemelte a haza hálás elismerését, a mennyiben az annyiszor fenyegetett Torda, Toroczkó és Maros-Újvár vidékeit az ő erélyes intézkedései mentették meg a végpusztulástól.⁴

Együttal intézkedéseket tett, hogy a zavargásokban elidegenített vagyont s értéktárgyakat kutatás vagy portyázás segítségével mielőbb visszaszerezzék. Ápril 4-én elrendelte,⁵ hogy visszaélések elkerülése végett minden portyázó csapattal egy-egy fizetett megyei tisztviselő járjon, mint biztos. A biztos a csapattal a faluba érkezve, először is a papot, vagy papokat, a bírákat 12 módosabb gazdával együtt eskesse föl az alkotmányra, a kormány iránt való hűségre, a törvényes tisztviselőknek való engedelmességre; tegye kötelessé-

¹ 628. sz.

² 634. sz.

³ 676. sz.

⁴ 699. sz.

⁵ B. Kemény István alsófehérmegyei főispánhoz, 703. sz.

gökké a rablott dolgok kiadását, az elrejtetteknek fölfedezését. Állítsák elő a bujtogató vezéreket s főbb bűnösöket, adják ki a löfegyvereket, hadiszereiket stb. és szolgáléassák kézbe azok eltitkolót; különben őket magukat is állítsák rögtönítelő bíróságok elé. Tegyék köteleességökké, hogy egyikök se vegyen részt a vidéki oláhok esetleges csoportosulásaiban; jelentsenek föl minden gyanús mozgalmat, a rendet és csendet pedig helységeikben megzavarni ne engedjék. A helységökbe tévedt gyanús egyéneket vagy bujtogatókat, prefekteket, tribunokat vagy centuriokat, a bitor hatalomtól ilyenképen elnevezett rablófőnököket, fogják el azonnal. Maguk a csapatok pedig óvakodjanak a legkisebb visszaéléstől is.

E közben a szebeni német lap újból megkezdte izgatásait, mire Csányi ápril 13. utasította a Magyarországra vonuló Bem helyett az erdélyi hadak vezérévé tett Czecz tábornokot, hogy a magyar érdekek képviselésére más lapot alapítson, s mivel Bem tábornagy most már távozik, a százszokat a városokban és falvakban egyaránt fegyvereztesse le. Az eltávozottaknak, mint az ellenség czimboráinak vagyonát felsőbb rendelet következtében le kell foglalni; a lepecsételt vagyont felszakasztani tilalmas, kivéve a szénát, zabot, aczélanyagot, vasat, zabolát, kengyelvasat, melyet az állam a sereg részére készpénzen megvásárol. A visszatérőket fogassa el, s állítsa bíróság elé, mely őket hűtlenségben marasztalja el, hacsak be nem bizonyítják, hogy erőszakosan vitték el őket. Vigaszképen írja neki, hogy a magyarországi rendet az erdélyi hadakban is be fogják hozni. Kormánybiztosúl Szebenbe *Berde* Mózsát küldi, mint a törvényes kormány kifolyását, kinek tekintélyét s rendeletét minden áron támogatni kell.¹

Mivel a szebeni szász hírlap bocsátotta világgá azt a hírt, hogy a lezárt vagyonokról a pecsétet feltörik, Csányi ápril 13. utasította Dobokay szebeni rendőrségi elnököt, hogy a ki illet tenni merészelné, úgy tekintse, mint az állam megrablóját, kinek halál a büntetése. Mivel pedig a szász lap titkos rendőrségről beszél, nyilatkoztassa ki, hogy a rendőrség a legnyilvánosabb intézmény, mely

¹ 728. sz. Berdét voltaképp ápril 10-án küldte ki kormánybiztosúl Szeben, Brassó, Medgyes, Segesvár, Szerdahely és Szász-Sebes székekre, Dobozy Istvánt Marosszékre és M.-Vásárhelyre, Dózsa Eleket ápril 19-én Brassóba, Kun Kocsárdot pedig ápr. 23-án Szászváros székebe. 733, 742. és 755. sz.

mindent az egész világ tudtával tesz. ⁴ Ápril 19. az iránt intézkedett, miként foglalják le a pártütésben s a haza nyomorgatásában részt vett száz polgárok javait az állam részére. Az állam tulajdonául nyilvánította (ápr. 20) Bruckenthal szebeni képtárát is, melyet azonnal Kolozsvárra s onnan Debreczenbe rendelt küldeni. ²

Ezalatt a Székelyföldön megindult az újonczozás, melynek törvényessége iránt Csányinak magának is komoly aggodalmi voltak. »Törvényellenes parancsot — írta Gál Sándor ezredesnek ápril 20-án ³ — nem lehet végre hajtani; azonban mint nemzetőröket mindenesetre a legszigorúbb törvényt magyarázattal is lehet használni a székelyeket úgy, mint másokat, határ-megóvásra, ellenséges betörés meggátlására.« Felfogása szerint az ápril 14-iki függetlenségi nyilatkozat Magyarországon javította a helyzetet; Debreczenbe most már az ellenség hatalma alatt álló földről is hoznak be »schwarzgelb urakat.« »Schlick kinyilatkoztatta, hogy die ungarische Armee kann man nicht mehr schlagen; die österreichische aber muss man retten. Windischgrätz azonban még iszonyú veresége után is merészkedik. Fejér, Győr- és Komárommegyében a guerillák nagy kárt tesznek az ellenségben és a nép fölkelni hajlandó. Csodásan jól mennek dolgaink; csak az az élehetetlen muszka, — az ne csináljon zavart.« Csányit Mikó Mihály csikszeréki kormánybiztos Alfaluból már febr. 20. figyelmeztette az orosz beavatkozás lehető voltára. »Ez aligha megtörténhetik — válaszolt neki Csányi febr. 27. ⁴ — Ez európai kérdéssé válnék azonnal; hanem innen mindenesetre fognak diplomatiai lépések tétetni. Addig önök óvakodjanak a legszigorúbban, hogy a moldvai határra belépjenek. Hogy ezen diplomatiai eljárás sikeresebben történhessék, tegye ön magát érintkezésbe a határszéli parancsnokoskodó muszka tiszttel és tudja meg, ki Moldvában a főparancsnok a muszka és ki a török részéről.«

Még mindig abban a hitben élt, mint tíz nappal előbb (febr. 17.), midőn azt írta Németh László háromszéki kormánybiztosnak, ⁵ hogy »a komoly események közt valólag farsangi bohóczkodásai,

¹ 731. sz.

² 744. 5. sz.

³ 746. sz.

⁴ Leveleskönyv 296. sz.

⁵ U. o. 224. sz.

muszka maskarái a szászoknak boszantók s nevetségesek egyszerűsmind. Azon kozákok közül jó volna a nép balhite elenyésztetésére néhányat bármi áron kézrekeríteni és demasquirozni; ez legjobb óvszer volna«. Még márczius 2-án is csak muszka gunyákba öltöztetett ellenségről beszélt; de már mégis utasította Mikót, hogy kémeivel alapos híreket szereztesse. »Önnek fáradhatatlan szorgalma — szólt¹ — iránytűt fog nekünk e sötét sejtelmű tárgyban nyújtani«.

Németh László háromszéki kormánybiztost márcz. 13-án az Oláhországgal való összeköttetés fentartására főképp azért buzdította, hogy biztos tudomást szerezhessenek az orosz cselekről, »ha azok csakugyan készülöben vannak«, tette hozzá, még mindig hitetlenkedve.²

Aggodalmasabban írt pár nap múlva. »Azok a muszkák — szólt³ — bizony, bajt okozandnak nekünk. Tessék éber figyelemmel kísérni a körülményeket; mert nagyobb *talán* a füstje, mint a sültje, de bizony félek, hogy sültről is alaposan gyanakodhatunk. Pedig ugyan fojtós leendne, ha csakugyan a nagy füst után pecsenyét is találának elejbénk«.

Szeben bevételével (márcz. 11.) az orosz beavatkozást megvilágosító számos levél kerfűlt a főkormánybiztoshoz. Így Timon osztrák konzulnak Bukarestből január 22-én 190. sz. a. Puchnerhez küldött eredeti levele s Puchnernek erre Lüders orosz parancsnokhoz írt válasza (másolatban), melyek »az egész interventio történetét előnkbe tárják és oly fontosak Európa diplomatiájára és a történettudományra nézve.«⁴ Ezek a levelek azonban ép úgy nincsenek az iratok közt, mint azok, melyeket Csányi az oroszok esetleges betörése tárgyában Czecz tábornokhoz, az erdélyi hadak helyettes főparancsnokához és Gál Sándor ezredeshez ápril 16-án intézett.⁴

Hogy a muszkák esetleges támadása Erdélyben se érje a hadsereget polgárháborúban, teljes erővel kívánta megindítani a havasi

¹ U. o. 318—9. sz.

² 482. sz. Előtte való nap felhívta Mikó Mihály csiki kormánybiztost, hogy az orosz parancsnoktól hivatalosan követelje vissza a székelyektől elszedett fegyvereket s beismerte, hogy »az oroszoknak eljárása barátságatlan viszonyt tanúsít«. 457. sz.

³ Németh Lászlóhoz márcz. 16., 527. sz.

⁴ *Berde* a honv. bizottsághoz márcz. 25., 633. sz.

⁵ 734. sz.

oláhok ellen való küzdelmet. Br. Kemény Farkas ezredest ápril 23. megdicsérvén, hogy hadtestének egy része »az oláh lázadók ezrei közt a zalatnai és-abrudbányai bányász-vidékekre vitézül felhatolt«, egyúttal fölkérte, gondoskodják, hogy az Abrudbányán, kivált pedig a feldült Zalatnán levő kincstári — most állami — érczkészletet, kohászati eszközöket, bányaszereket stb. senki se idegenítse el, s hogy a Zalatnáról s máshonnan elrabolt értéktárgyakat a havasokban összekerestesse és jegyzékbe vétesse.¹

Kik a Mikás János oláh kapitány tribunjai s hol (a Drágon felül levő melyik faluban) vannak elrejtve fegyverei; mit raboltak a drági udvarból, hol egy időben Mikás csépellette a búzát; Eskülőről merrefelé ment Buttyán (Buteanu), hová lett Axentie a maga tribunjaival, az elrablott javakkal és fegyverekkel? — mindezekről Csányi ápril 27. a vajdaházi és drági lakosok és zsidók vallatása után kívánt meggyőződni. Tanú lehetne Veress alesküllői birtokos is, ki »a nevezett oláh vezérekkel együtt terveket készített, fegyvereket osztogatott, a legénységet az öregektől elválasztotta s eleséget szállított Fehérvárra és Kolozsvárra; fehitte tehát gr. Bély Ferencz dobokai főispánt, hogy valamennyit kihallgattassa.²

Ápril 29-én több példányban minden törvényhatóságnak megküldötte a *függetlenségi nyilatkozatot*,³ melyet az országban talán senki sem fogadott oly tiszta lelkesedéssel, mint Csányi, ki most május 2. be is lépett a felelős és igazán független magyar minisztériumba.

¹ 752. sz.

² 769. sz.

³ 771. sz.

DR. MÁRKI SÁNDOR.

(Vége következik.)